

"הפואטיקה של הטאטוא" - חלק ב'

רועי גיא-גריין

בחלק הראשון של המאמר העלה המחבר את שאלת ה"טאטוא", כלומר הרטוריקה של הימנעות, לעיתים התחמקות, מעיסוק בנושאים פוליטיים ובנושאים שנויים במחלוקת ציבורית וחברתית. המחבר משווה בין רטוריקה ניטרלית "משפטית-מדעית" של שופטים, לרטוריקה ניטרלית "ספרותית" של סופרים, תוך בחינת המשותף והשונה.¹

באמרות אגב אלו מצורפות שאלות ועמדות עתידיות של ביהמ"ש. **רק הנושא עצמו עולה, ולא בהתעלמות, אלא בראשי פרקים בלבד.**

מדובר, למעשה - בהתייחסות ישירה למו, אבל לא אמירה או קביעה שלמה. (לדוגמא: "ביהמ"ש אמנם התייחס לכך, אולם העמדה נשארת בצריך עיון"⁸ או "הטענה לא נטענה בפנינו, ולפיכך אני נמנע מלדון בה כאן"⁹ - משמע שהיא תידון גם תידון בהזדמנות אחרת, כשהקרקע תהיה בשלה לה - ר.ג.).

דוגמא לכך אני מוצא שוב, בספרו של חיים באר, "חבלים". בספר מופיע תיאור של בחורי ישיבות ש"כל ימיהם עוברים עליהם בשוטטות ובטלה"¹⁰. המאפיין של אמרות אגב אלו, הוא שלא ניתן לזהות בהן במפורש את המשמעות הפוליטית, אלא בין השיטין, אם בכלל. העיסוק בבעיות פוליטיות בא כ"אמרות אגב אורחא" בלבד. את הדיון הממשי חיים באר לא מנהל בספרו "חבלים", אלא בספרים אחרים שלו, אליהם אתייחס בהמשך.

דוגמא אחרת היא המאבק הפוליטי שמתאר באר, בין חילוניות לדתיות, בין חרדים לנוצרים מיסיונרים. הוא מציין שם שאמו טוענת ש"אין אלוהים בלבם", של מנהלי המאבק,¹¹ אולם גם כאן באמרות אגב בלבד. מעין "דעה-חצי דעה...משפט אחד חטוף...קטעי מילים"...

דוגמא לדיון בשני הנושאים שהזכרתי (אחת מני רבות), ניתן למצוא בספרו "עת הזמיר". שם מתואר ויכוח על נושא זכותה של ישראל על שטחים. בוויכוח זה מתערבות יחדיו תפישת "אתחלתא דגאולה" הדתית/חרדית של הרב קוק, מאבקים אלה עם הנצרות על אחיזה בירושלים, וויכוחים חילוניים ודתיים על הכיבוש והלגיטימיות שלו. כל אלה בדיאלוג אחד.¹²

פרק חמישי: הקשר בין פרשנות משפטית, לשלושת סוגי ה"טאטוא" הספרותיים שהגדרתי

בספרה של פרופ' קרטון-בלום, דויד גרוסמן מתייחס למה שהוא מכנה "שפה מיוחדת"¹³. "שפה מיוחדת", משמע, כהגדרתי, "נוצר ריק בין האנשים שהם קורבנות המצב (הפוליטי, ר.ג.) לבין המצב עצמו...הריק הזה מתמלא...בייאוש, בפטליזם, באפטיה. בריק הזה נוצרת גם שפה מיוחדת. שפה, שעל פי רוב, היא מניפולציה זו שפה של מילים שאינן מתכוונות לתאר את המציאות, אלא לעמעם אותה, להשכיח ו"לשכך אותה"...חלקים במציאות אחרים, גדולים ומסובכים, נותרים דמיונית, משאלות לב, בעוד שחלקי מציאות אחרים, גדולים ומסובכים, נותרים בלי מילים, מתוך תקווה שאיכשהו ייעלמו... תבניות ניסוח קבועות...סיסמאות שהעין אינה מתעבת עליהן לרגע"¹⁴ (ההדגשות שלי, ר.ג.) לשם ה"הימצאות במרכז" מפתח המושפטן "מדע" משפטי, בדיוק כשם שמתפתח מה שקניוק מכנה "מדע" ספרותי (ומה שליבוביץ' כינה "רשות הרבים", וגרוסמן - התחום הפרטי, להבדיל מהציבורי). "מדע" מנותק מהמציאות ומדעות שעוללות לקומם את דעת הקהל ושמתמקד בנושאים שבקונצנוס. הדגש מושם על האסתטיקה (בספרות) ועל ההיגיון בהסקת מסקנות מהחוק (במשפט), הם-הם חיקה החם של ההסכמה. רק ב"מדע" זה מרשה לעצמו הכותב המטאטוא להשתמש. ברמת הפשטה גבוהה, ניתן לנסות להשוות בין שלושת סוגי הטאטוא הספרותיים שצינתי, פרשנות המשפטית ע"פ פרופ' ברק:

מס'ד	שיטת "טאטוא" ספרותית	מקבילה בפרשנות המשפטית לפי פרופ' ברק.
1.	"ממלכתיות" - מניעה מוקדמת של עיסוק בנושאים בעייתיים ושנויים במחלוקת.	מבין כל המשמעויות האפשריות ש"הלשון סובלת" - בחירת ה"צודקות", ה"הוגנות" וה"ראויות" יותר (שלב אחד לפני פרשנות "התכלית האובייקטיבית") - ניפוי כל השאר .
2.	"אמרת האגב" - הבעת עמדה חלקית ו/או מרומית , עיסוק "מפרץ" בנושא תוך התעלמות ממשמעויות פוליטיות שלו, ולעיתים אך רמזה לעתיד.	נמצאת בכל הדמות של הפרשנות המשפטית (אמרות האגב משתלבות בכל השלבים); במיפוי כל הפירושים שהדעת סובלת, בתיאור התכלית הסובייקטיבית, בבחירת המשמעויות ה"ראויות" מבין אלה האפשריות, ובפרשנות "התכלית האובייקטיבית" (שמכונה גם "ערכי היסוד של השיטה הישראלית").

פרק רביעי: כלים רטוריים-ספרותיים של טאטוא

אני אישית ממיין את הכלים הרטוריים והספרותיים של ה"טאטוא" לשלושה סוגים:

1. התעלמות ממשמעויות/השלכות פוליטיות

התעלמות משמע, חוסר התייחסות להשלכות פוליטיות של נושאים, במתכוון, כדי להתעלם מהן. כשמנתחים טאטוא דרך התעלמות מנושאים - חשוב לשים לב **מה לא נאמר**; ובאותה מידה - **איך** נאמרו הדברים שכן נאמרו.

דוגמא להתעלמות בעיניי היא התיאור של חיים באר את הכפר ליפא במבואות ירושלים בספרו "חבלים". מדובר בכפר שתושביו נסו מאימת צה"ל, כאשר חלקם הפכו פליטים בשנת 1948, ללא יכולת לזכות בתושבות קבע או באזרחות מאז ועד היום. בספר לא מופיע כל דיון פוליטי או ערכי בנושא, או אזכור של מדוע הכפר שהוא מתאר כ"שומם". ספק לרמוז לדעה פוליטית מצדו מופיע בתיאור דבריה של סבתו, שמאזכרת את שמו העברי של המקום, "מי נפתח". ספק רמז ל"זכות היסטורית" על המקום. אך עם זאת יש לציין, שהתיאור בא מפי **סבתו** של המספר ולא מפי **מפני**, כתיאור של חווית ילדות, **ללא הבעת עמדה** לגבי משמעויות מדיניות.² לפי ד"ר שמואל ברקוביץ', ליפא הוא כפר נטוש ועזוב, משנת 1948 ועד היום, שתושביו המקוריים וירשיהם מנהלים מאבק משפטי עד עצם היום הזה, כדי לשוב אליו. מאבק שיש לו השלכות פוליטיות מרחיקות לכת על סוגיות פוליטיות כמו "זכות השיבה" והמלחמה הדמוגרפית על ירושלים³ בין ישראל לפלשתינים. לפי ד"ר ברקוביץ', הכפר ליפא עלה כסוגיה בלתי פתירה במסגרת המו"מ על הסדר קבע בין ישראל לפלשתינים בירושלים.⁴

האם הסופר אינו מודע למשמעויות פוליטיות מרחיקות לכת אלו? מהי דעתי האישית? לדעתי, הסופר מתעלם מההשלכות במודע, מחשש ש"השד הפוליטי ייצא מהקבוק". הוא מתאר את הדברים מפי דמות פשוטה, שהפוליטיקה היא "בגובה העיניים" שלה ולא חלק מההתלבטויות שלה, לטובת קורא כזה. שאם לא כן, הוא יפסיד אותו. לא זו אף זו: אחרי הרצאה שנתן בקורס⁵ שאלתי את חיים באר באופן אישי אם אי פעם עסק ב"בעיה הפלשתינית". תשובתו הייתה לקונית, ופסקנית מאוד: "מעולם לא, בשום צורה".

2. "ממלכתיות"

עיסוק "ממלכתי" בנושא, לטעמי, הוא "טאטוא מוקדם" של נושאים שעלולים לעורר מחלוקת ציבורית או פוליטית, אל "מתחת לשטיח". **לא מדובר בהתעלמות, אלא אף חמור מכך: חוסר עיסוק מלכתחילה, בכל נושא שעלול להוות "מוקש פוליטי", ואפילו לא בעקיפין.**

אם בהתעלמות, מרשה לעצמו הסופר להעלות נושאים שמעוררים אצל הקורא/הקהל אסוציאציות פוליטיות ולהתעלם מהשלכותיהם הפוליטיות, הרי שב"ממלכתיות" - הביטוי הפוליטי/חברתי נמנע **במניעה מוקדמת**.

ביטוי נאמן לעיסוק ה"ממלכתי", אני מוצא בתיאורו של יורם קניוק, את מלכת אנגליה. בספרו "המלכה ואני", המלכה מתארת את עצמה כמחויבת להימנע, עקב התדמית הממלכתית והמעמד הממלכתי שהיא מטפחת, ומתוך רצון לייצג את כל העם וכל שכבות החברה כולן, מכל ביטוי שעשוי לקומם עליה את דעת הקהל. מטאפורה מושלמת להתעלמות של סופרים מנושא - חוסר כתיבה עליו, משיקולים ממלכתיים. במקום, היא פונה לשפה משותפת, שאיננה פוליטית או בעלת השלכות חברתיות "בעייתיות". כך למשל, היא איננה מעזה לחשוף אהבה סודית שלה⁶ או את עמדותיה כלפי נושאים רכילותיים (אהבותיהם של בניה, וכלותיה, למשל⁷), כיוון שהדבר יפגע בתדמיתה הציבורית המהוגנת, ועלול ליצור תגובה שלילית מצד הקהל. לכן, בתור צעד מניעתי לפגיעה בתדמיתה - היא "מצנזרת מראש" את הדברים.

3. "עיסוק בכעיות אגב אורחא" (כ"אמרות-אגב")

קיים לדעתי תת-עיסוק, של פיתוח כלים רטוריים של "חצי עיסוק" בנושאים פוליטיים. עיסוק זה זכה בעולם המשפט לכינוי "OBITER DICTA" (אמרת-אגב, או אמרת כנף).

כלומר הערות לגבי סוגיות שהקרקע עדיין לא בשלה להן מבחינה ציבורית, או שלא נדרשו לצורך ההחלטה, שמתוספות כאמרות אגב לא חיוניות להחלטה.

הכותב הוא סטודנט למשפטים ולתאטרון שנה ג'

המחבר מבקש להודות לנטשה גורדינסקי מהחוג לספרות ולפרופ' רות קרטון-בלום ראש החוג לספרות עברית באוניברסיטה על הרעיונות וההכוונה.

לעומת חוסר הישע של הקורבן (חולה נפש וניצול שואה). התייחסות שהחברה הישראלית עד היום מפוצלת בעניינה: האם קורבנות השואה היו גאים כמו ה"צברים" (אבל גם חסרי רגישות)? (דבר שמבוטא, למשל, בהדגשת המרידות בגטאות, על פני "ההליכה כצאן לטבח"), או שמא היו חסרי אונים, חולי נפש? (ובמקרה כזה - הם אינם "משלנו"). לפי ד"ר תום שגב - מדובר בהתלבטות פוליטית, שקורעת את החברה בישראל עד היום - ביחסה לקורבנות השואה. הדימוי של קרבן, "כצאן לטבח", נוגד את האתוס הישראלי החזק והגאה. לכן, גם התייחסות לניצולי שואה הייתה בהתאם: כ"נחותים", כאנשים שלא לחמו כדי להגן על עצמם.²¹ התייחסות שקניוק היה ודאי מכנה "התייחסות של כלב" כלפי הקורבנות. ברגע שהם לא יכולים להגן על עצמם בגאווה - הם מפסיקים להיות חלק מהחברה הישראלית, הצינונית, החדשה, שמטפחת אתוס זה. אותו חוט מחשבה נמשך אצל קניוק במרומו גם בספרו "חימו מלך ירושלים".²² שם מתואר נער יפה-תואר, שהיה "מלך ירושלים", וכשב לבבות אינספור - עד לפגיעה מחרידה במלחמה, שלאחריה נשאר ללא איברים, מלבד האיבר שפרסם אותו לפני הפגיעה: השפתיים שלו, שכל הנערות רצו לנשק. אחרי הפגיעה חימו ננטש ע"י כל מכריו מלפני הפגיעה. רק אחות מיוחדת מוכנה להתאהב בו, ומכירה ביחוד שלו, למרות שכבר אינו חייל ציוני גאה, שמסוגל להגן על עצמו, בהתאם לאתוס "הצבר הגאה". יציאה כנגד אתוס שכזה, היא בעיניי "הפסקת הטאטוא", מצדו של קניוק.

פרק שביעי: האם "מותר המשפט מן הספרות"?

בעולם המשפט נהוג מה שקניוק מכנה "הצדק המוסכם של סביבה".²³ בגלל הצורך של עולם המשפט להישאר במסגרת חיקה החם של ההסכמה החברתית המלאה, על השופט להתייחס לתכתיבים של "התנאים והחברה הלוחצת", ולא לחרוג מהם, כדי לא להפוך שנוי במחלוקת (שזה תפקיד הפוליטיקאים; לשופט "אין את הזכות", כביכול, להיות שנוי במחלוקת). האתוס השיפוטי ה"קלאסי" מדבר על "להישאר נייטרלי". מעין מוסד מקובל על הכול, ממלכתית ומנוע מהבעת דעות שנויות במחלוקת - "ממלכתית", בדיוק כמו מלכת אנגליה של קניוק. לפי פרופ' אמנון רובינשטיין, **אסור** לשופט להביא את דעותיו האישיות, הפוליטיות, **השנויות במחלוקת**, לידי ביטוי.²⁴ בעוד שלסופר **מותר גם מותר** להביא את דעותיו האישיות השנויות במחלוקת לידי ביטוי. לפי פרופ' רובינשטיין, הזכות להגשמה עצמית באמצעות חופש הביטוי איתה להכרה כזכות חוקתית במשפט הישראלי, כמו גם בשאר העולם. זאת אפילו אם הביטוי מגונה, ארוטי, או אפילו פוגע בביטחון המדינה לעיתים.²⁵ לפי פרופ' ברק (בדעת יחיד) - אפילו שקר היסטורי נכנס בגדר חופש הביטוי.²⁶

ביהמ"ש חייב להיות מדויק, לומר אך ורק את המקובל, המוסכם והנכון בחברה. הדבר נובע מתפקידו הפונקציונאלי: הוא אמור להחליט מי זכאי ומי אשם. מה מותר ומה אסור - **בהתאם לחוק בלבד, שכן החוק הוא מקור סמכותו (משום שהוא יונק מהסמכת העם - שבאה לביטוי בבחירות)**. השופט עצמו איננו שונה מכל אדם אחר, ודעתו לא טובה יותר מדעתו של כל אדם אחר.²⁷ למעט מה שכונה ע"י פרופ' ברק "חוש המומחיות של המשפטן", הוא הפרשנות המשפטית המדעית-מקצועית,²⁸ השופט מחויב לחוק בלבד, להבדיל מדעתו האישית. את הדוגמא והמטאפורה לכך, אני אישית מוצא כאמור, בספרה של איין ראנד, "כמעין המתגבר". ראנד בחרה במקום לא אחר מאשר בית המשפט כזירה, בכדי לעמת את גיבורה, הווארד רוארק, מול החברה. גם בישראל, כמו בספר, שימש ביהמ"ש ליזרת "התחשבות" פוליטית עם דעות אישיות ושנויות במחלוקת פוליטית של סופרים. דוגמא מובהקת לכך בעיניי, שגם מתחברת למסריו של יורם קניוק לגבי האתוס הצינוני והתמודדות עם השואה - היא משפט קסטנר. לפי פרופ' פנינה להב, משפט קסטנר, יסודו בכתב אישום שהגיש היועמ"ש לממשלה דאז חיים כהן ז"ל, כנגד מלכיאל גרינוולד, **מסיבות פוליטיות**.²⁹ אחד מאנשי מפא"י המובילים, היה רודולף ישראל קסטנר. גרינוולד, שכנגדו הוגש כתב האישום, הפיץ ברבים כרוזים, שבהם תיאר את קסטנר כבוגד שיתף פעולה עם הנאצים בהסתרת האמת מיהודי עירו לגבי מכונית ההשמדה הנאצית - כדי להציל את עצמו ואת מקורביו - בעסקה שרקם עם קצינים נאציים. לאור העלבון למפלגת מפא"י, כך טוענת פרופ' להב, הוגש כתב האישום כדי "לשפוט" את הדעה הזו בביהמ"ש, ו"להרשיע" אותה ובכך למחוק אותה מהמפה הפוליטית (בסופו של דבר הדבר הביא בין השאר לבחירות מחודשות ולהדחת מפלגת מפא"י לראשונה מהשלטון).³⁰

על גרינוולד התנדב להגן, עו"ד-פוליטיקאי אחר, שמואל תמיר, שהפך את הדיון למפגן ראויה פוליטי משלו. תמיר טען שהממסד **הפוליטי** ששלט באותה עת, בראשות מפלגת מפא"י, לא עשה די להצלת יהודים בשואה, ויצא כנגד המפלגה

<p>כל השיטה של ה"מדעיות" (כפי שקניוק - אבל גם משפטנים, מכנים אותה כך) בפרשנות - נועדה להימנע מעיסוק ישיר באמרות שעלולות להיתפס בציבור כשנויות במחלוקת פוליטית. זהו המאפיין הבולט ביותר לדעת, של הטאטוא המשפטי. העיסוק ב"ערכי היסוד של השיטה", למשל, כמו גם בשאר מונחים משפטיים עמומים - מאפשר ליעוק בהם תוכן משתנה. ערך יסוד יכול להיות, למשל, חופש הביטוי. מצד שני, ערך יסוד יכול להיות בטחון המדינה. לאף ערך אין "יתרון מולד" על האחר, כפי שהדגמתי בנושא ההתנגשות בין שני ערכי יסוד של השיטה: שלום הציבור והגשמתו, מול חופש הביטוי (במקרה של פסקי הדין שעסקו בסרטים ארוטיים). בפרשנות נכונה מבחינה משפטית של ביהמ"ש - בכל פעם גבר ערך אחר - בהתאם למניעים ולהתפתחויות בחברה הישראלית.</p>	<p>עיסוק בנושאים בעלי השלכות פוליטיות, תוך התעלמות מההשלכות הללו.</p>
--	---

חשוב לציין, שבניתוח של התעלמות מהשלכות פוליטיות, חשוב **לשים לב מה לא נאמר, ואיך נוסח המעט שנאמר**.

כך למשל, דויד גרוסמן מפנה אותנו **לעידונה של השפה, ככלי לצורך התעלמות מהשלכות פוליטיות** - "כיבוס" של המציאות לפני שימוש בשפה כדי לתאר אותה: "השטחים", להבדיל מ"השטחים הכבושים".¹⁵ "מקומי", להבדיל מ"פולשתיני".¹⁶

לא רק בעיתונות ובספרות קיים "כיבוס" של השפה במטרה להתעלם מהשלכות פוליטיות, אלא גם במשפט. לדוגמא, בג'צ אישר הקרנת תכנית ושמה "קלפים פתוחים" בהנחיית נתיב רובינזון, ובה התראיינו בני נוער הומוסקסואלים. בנימוקים לאישור ההחלטה כתב השופט יעקב קדמי: "נכון הדבר - **מבלי לנקוט עמדה** בעניין זה (תופעת ההומוסקסואליות - ר.ג.) - **שיש הסובבים** שתופעה זו אינה רצויה והיא אף מזיקה".¹⁷ בהמשך ההחלטה הוא מגדיר את ההומוסקסואלים כ"**חריגים**".

לדעת פרופ' אלון הראל, יש לשים לב לא להחלטה (אישור התכנית), אלא למה שחסר בה - קרי, **עיסוק בהשלכות הפוליטיות** שלה: חסרה בהחלטה הכרה של בג'צ בזכויות הקהילה ההומוסקסואלית, ובלגיטימיות שלה. למעשה, טוען פרופ' הראל, מרוב "כיבוס מיילים", מדובר **בהחלטה ללא החלטה, כפי שמעניד כ"שופט קדמי עצמו על החלטתו**.¹⁸ כמו בתיאורו של חיים באר את הכפר לפתא - ביהמ"ש הצליח לעסוק בנושא, מבלי להביע דעתו בנושא ששנוי במחלוקת פוליטית וחברתית קשה. הנושא "טאטוא" - **בהתעלמות ברורה מההשלכות הפוליטיות והחברתיות השנויות במחלוקת שלו, ומבלי הבעת דעה אמיתית של הכותב - אלא רק ציטוט של אחרים**. ביהמ"ש מביע "עמדה ממלכתית", מבלי להתחייב לאף צד: המצדדים בזכויות ההומוסקסואלים בישראל, או המתנגדים להם. והחשוב מכל: ללא שהוא מביע עמדה ערכית ברורה, ובכך "משנה כיוון", לטענת פרופ' הראל, מפסיקה קודמת.

ונניח שאכן היה שינוי מגמה בנושא בפסיקתו של ביהמ"ש העליון. האם הוא יכול להיות קשור להתייחסות כלשהי של בית המשפט לציבור שבתוכו הוא חי? אפילו אם שינוי מגמה כזה מעיד על התייחסות של ביהמ"ש לציבור, בית המשפט בוודאי לא יודה בכך במפורש, כפי שסופרים מרשים לעצמם. לנו נותר רק להשוות את הרטוריקה, ואולי לנחש. אני הקטן לא אתיימר להיכנס ל"פסיכואנליזה של השופט"; והרי נאמר: "במופלא ממך אל תחקור".

פרק שישי: כיצד באה לידי ביטוי "הפסקת הטאטוא" אצל סופרים?

דויד גרוסמן, לטענתו, הפסיק "לכבס מיילים", כשכתב את ספרו "הזמן הצהוב".¹⁹ בדומה למה שקניוק כינה "פניה לקהל אמיץ", גרוסמן שינה מגמה, וכתב ספר "מעין עיתונאי". בספר זה תיאר בשפה מפורשת את עוולות הכיבוש, בדיווחים בשפה ש"לא סופרה". נושאים כמו עבודת השב"כ, שנחשבו ל"טאבו", זכו לתיאור שהיה שונה מ"התיאורים המכובסים" והמיליטריסטיים שהיו מקובלים עד אז בספרות, בביהמ"ש, בתקשורת.

בספרו "אדם בן כלב", מבקר קניוק את התייחסות של מדינת ישראל לשואה. גיבור הספר הוא ניצול שואה, השובה בקסמו את כל הסובבים אותו, רק כדי להתייחס אליהם בצורה מחפירה ולהתעלל בהם. כך למשל, הוא גורם לאחות בב"ח לחולי נפש בו הוא מאושפז להתאהב בו רק כדי להתעמר בה.²⁰ קיים בו ניצול אישיות שמסמל את האתוס הצינוני החדש (יפה, גאה, מושך - ואנוכי),

"ההגשמה העצמית" אסורה לשופטים, מתוקף תפקידם - ונחוצה אצל סופרים, מתוקף תפקידם כמבקרים חברתיים.

ראוי ששופטים ילמדו מסופרים את מלאכת הטאטוא של דעות פוליטיות ואישיות - כדי שלא יהפכו קרדום לחפור בו בידי מתנגדיהם הפוליטיים של הסופרים. בד בבד, ראוי שסופרים ישאירו את מלאכת הטאטוא - לשופטים - כיוון ששם מקומה הראוי. התוצאה של ביטוי דעות פוליטיות ע"י שופט - עלולה לגרום לסופרים להשתתק ולטאטוא את דעותיהם, מחשש לתגובות החברה, כפי שהדגמת. מאידך גיסא, ביטוי, ולא טאטוא דעות אישיות "שונות", מאפשר לסופר להתייגע שניו חברתי ולהביע היגדים אומנותיים בעלי משמעות חברתית ופוליטית, וכך ראוי.

לא ניתן להתכחש לכך, שהן בתי משפט והן סופרים מכתבים ומבטאים מגמות חשובות ביותר בחברה הישראלית. אני חושב שתמיד כדאי לקרוא בעין בוחנת את הרטוריקה של ה"טאטוא" ("כיבוש", בלשוננו של דויד גרוסמן) של שופטים וסופרים, כאינדיקציה מסוימת לעד כמה החברה הישראלית פתוחה לדעות שונות ולעמדות שונות. שהרי חוצנה (כלומר מבחינת, עד כמה מרשה החברה לדעה "שונה" להתקיים), מעיד על חוסנה. כדאי גם לקרוא בעין בוחנת את הנושאים שבהם מרשה לעצמו בית המשפט לעסוק בנושאים "שפטיים" והרטוריקה שבה הוא משתמש בעשותו כן. הרטוריקה היא "עדה אילמת" בעיניי. שאלה נכבדה מאד, היא מה אותה רטוריקה יכולה להשמיע לנו.

אין מנוס במסגרת היריעה הקצרה, אלא "להשאיר בצריך-עיון" (...) את השאלה אם הרטוריקה יכולה להשמיע לנו את סוד איתנות מעמדו של בית המשפט בחברה הישראלית (לפחות בעיני עצמו), את סוד יציבות החברה הישראלית וסובלנותה (כלפי שאלות ערכיות, למשל), או את סוד השאלה ה"כבדה" יותר ברמת הפרדת הרשויות: אילו שאלות ראוי שיכריעו בהן הבוחר ונציגיו, ואילו שאלות ראויות להכרעת בית המשפט ■

שהייתה יריבתו הפוליטית והעלתה את קסטנר לגדולה - בכך שניסה לגרום לקסטנר להצטייר כבוגד.³¹ תמיד לא בחל באמצעים, ובין השאר, העלה לדוכן העדים את הסופר יואל פלגי, שכתב ספר ושמו "רוח גדולה באה" ל' פלגי "רוח גדולה באה"³² שבו תיאר את חוויותיו כצנחן במלחמת העולם השנייה. בעדותו נחקר פלגי ע"י תמיד על אמיתות העובדות ההיסטוריות בספרו (שהיו בהן כדי לסייע לקסטנר בטענותיו); בעדות נתגלו סתירות, והספר לא הוצא עוד לאור: פסילת עדותו של פלגי נעשתה ע"י נשיא ביהמ"ש המחוזי דאז, כבוד השופט בנימין הלוי, שיכול היה לבחור שלא לדון בה (משום שספר לא מהווה ראיה משפטית).

כב' השופט חשין התייחס לפרשה ברמיזה, בבג"צ 6126/96 גיורא סנש ואח' נ' רשות השידור.³³ באותה עתירה, דובר על קטע מסדרת הטלוויזיה "משפט קסטנר", ובו קסטנר-בסדרה, מתריס כנגד אמה של חנה סנש, שבתה כביכול הביאה להסגרתם של אותו יואל פלגי לידי הנאצים, יחד עם פרץ גולדשטיין, צנחן נוסף. בין שאר דבריו בפרשה, מצייין כב' השופט חשין, כי יואל פלגי איננו מדייק באמת היסטורית במחזה שכתב על הנושא, אך הדבר לגיטימי, מכוח עקרון החופש האומנותי: "...יתר על כן: גם אם למען האפקט הדרמטי סוטה המחזאי (פלגי - ר.ג.) מן האמת ההיסטורית זעיר-פה-זעיר-שם, גם אם לא נבוא עמו בריב".³⁴ במלים אחרות, לפלגי מוקנה החופש לכתוב במחזותיו ובספריו דברים שיש בהם סטייה מסוימת מן האמת. דבר שמטבע הדברים, לא ניתן לעשות בעת מתן עדות בבית משפט, משום שבבית המשפט, "כללי המשחק שונים", וחובה לומר את האמת, כל האמת ורק את האמת. טענתי היא, על כן, שכל חיקור של מחזאי או סופר בבית משפט, סופו שיוציא את המחזאי כ"שקרן", בכל מקרה שבו הגזים הגזמה אומנותית-לגיטימית (מבלי להיכנס לדיון מעמיק בשאלת גבולותיה של הגזמה כזו, משום שהיריעה קצרה מלהכיל). נשאלת השאלה, האם היה אכן ראוי לעשות זאת במקרה של פלגי, על ההשלכות הפוליטיות שיש לקרוא לתוך העמדתו של זה על דוכן העדים וחקירתו ביחס לספרו.

בכך מחדש כבוד השופט חשין התייחסות לנושא, שניתנה בזמנו על ידי כב' הנשיא דאז אגרנט, בערעור ה"אמיתי" בפרשת קסטנר, בביהמ"ש העליון.³⁵ שם מתח כב' הנשיא דאז אגרנט ביקורת על הסתמכותו של נשיא ביהמ"ש המחוזי הלוי, שדן בתיק בערכאה ראשונה כאמור, על ספרו של פלגי כמסמך משפטי: "...מאיידך גיסא, סבורני שלא צדק הנשיא (הלוי - ר.ג.), בהישענו, לשם קביעותיו, גם על חלקים ניכרים משני כתביו האחרים של יואל פלגי, הם ספרו "רוח גדולה באה"... ונאמרו "בכף הקלע".³⁶ בהמשך הוסיף הנשיא אגרנט: "...אפשר להטיל ספק גם באמיתות העדות שמסר פלגי במשפט"³⁷ "...אולם כאן יש להתחשב...הוא מסר את עדותו במשפט תחת שבוועה..."³⁸

בבית המשפט המחוזי, הנשיא הלוי הגיע למסקנה, שלפיה קסטנר הסגיר את שלושת הצנחנים: חנה סנש, פלגי וגולדשטיין, לידי הצורר הנאצי. למרות שפלגי במפורש ניסה לשלול מסקנה זאת בעדותו³⁹ השופט הלוי הסתמך מבחינה משפטית, בין השאר, על פערים בין ספרו של פלגי, לעדותו בביהמ"ש.⁴⁰ סיכום התייחסותו של אגרנט למסקנה זו של הלוי (ומסקנות נוספות של הלוי), היה במילים: "...הנני חולק על הנמקה זו (של הנשיא הלוי - ר.ג.) ועל התוצאות העולות ממנה".⁴¹

בכל הכבוד הראוי, יש לדעתי מקום לחשש, שהיה באופן שבו טיפל הנשיא הלוי בספרו של פלגי, משום עירוב בעייתיות של דעתו הפרטית בשיקול דעתו המשפטי, שאמור להיות בלתי תלוי ועצמאי: **השופט הלוי, לדעתי, צריך היה לטאטוא את דעותיו האישיות ולא להעמיד את כתיבתו של פלגי למשפט, כשם שגיבורה של ראנד הועמד למשפט - ממניעים פוליטיים.** כל זאת, למרות שמדובר בספר ספרותי, שעוסק בחוויות אישיות, ולא קדם לכתיבתו תחקיר היסטורי - אלא הוא נכתב מתוך הזיכרון, ולעיתים אף תוך כדי הגזמות ששירתו את העלילה - הגזמות "לגיטימיות".

סיכום

במאמר זה, על שני חלקיו, סקרתי את הדרכים והמניעים, המשותף והשונה, בטאטוא של דעות פוליטיות תוך כדי כתיבה של שופטים וסופרים, על מנת שאלו לא יישמעו. הגעתי למסקנה שיש יותר משותף משונה בשיטות הרטוריות שמשמשות ל"טאטוא"; ושופטים וסופרים מתחלפים ביניהם ברטוריקה של הטאטוא - בהתאם לתפקידם באותו רגע: כמטאטאים, או כמבכיעי עמדה פוליטית שנויה במחלוקת.

ההגשמה העצמית, והבעת הדעה האישית, השונה, הם מהערכים החשובים ביותר במדינה דמוקרטית. זאת למרות המחיר הכבד שבהבעת דעה אישית שנויה במחלוקת פוליטית וחברתית, שאותו תיארו קניוק, ראנד וגרוסמן. אולם

1. המאמר מבוסס על עבודה במסגרת "הפוליטיקאים של הלשון": סדרת הרצאות של סופרים, משוררים ואנשי קולנוע על הקשר בין אומנות לפוליטיקה, בהנחיית פרופ' רות קרטון-בלום באוני' העברית ב-8 אשתקד
2. ח' באר "חבלים" (1998), עמ' 14.
3. ש' ברקוביץ' "מלחמות המוקדמות הקדושים: המאבק על ירושלים והמקומות הקדושים בישראל, יהודה ושומרון וחבל עזה" (מהדורה ראשונה, 2000), עמ' 144.
4. שם, עמ' 144.
5. הרצאתו של הסופר חיים באר במסגרת הקורס "הפוליטיקאים של הלשון" של פרופ' רות קרטון בלום, שניתנה בתאריך 15.5.02 באוניברסיטה העברית בירושלים.
6. י' קניוק "המלכה ואני" (מהדורה ראשונה, 2001), עמ' 106.
7. שם, שם.
8. בג"צ 172,142/89 תנועת לאו"ר - לב אחד ורוח אחת נ' יו"ר הכנסת פ"ד (3), 529, בעמ' 553.
9. שם, עמ' 553.
10. ח' באר לגיל העירה 2, עמ' 202.
11. שם, עמ' 294-295.
12. ח' באר "עת הזמיר" (1987), עמ' 434.
13. י"ר קרטון בלום (עורכת) "מרחיק נחלתי את שידי - סופרים ומשוררים מדברים על מקורות השירה" (2002), עמ' 44.
14. שם, שם.
15. שם, שם.
16. שם, שם.
17. בג"צ 273/97 האגודה לזכויות הפרט נ' שר החינוך, פ"ד נא(5), 822.
18. א' הראל "בתי משפט והומוסקסואליות - כבוד, או סובלנות? משפט וממשל" (כרך 4, 1998), 785. פרופ' הראל מציגה במאמרו גם את התהייה המרומזת, אם ביהמ"ש לא נסוג מעמדות קודמות שלו נסיגה של ממש ברטוריקה שלו בבסס הדיון. עמדה זו נסקרה גם בשיעור שהעביר בתורת המשפט אשתקד.
19. קרטון בלום, לגיל העירה 13, עמ' 45.
20. י' קניוק "אדם בן כלב" (מהדורה חדשה, 2002), עמ' 170, לדוגמא.
21. ת' שגב "המליון השביעי" (מהדורה ראשונה, 1991), עמ' 312-315.
22. י' קניוק "חימוך מלך ירושלים" (1965).
23. קרטון בלום, לגיל העירה 13, עמ' 73.
24. א' הבינשטיין וב' מדינה "המשפט הקונסטוטוציוני של מדינת ישראל" (מהדורה חמישית, 1996), עמ' 245-247.
25. שם, עמ' 950.
26. חוות דעתו של הנשיא ברק, פס"ד סנש בבג"צ 6126-94 גיורא סנש ו-4 אחרים נ' רשות השידור, תק-על (2)99, בעמ' 819-820.
27. דברי השופט מישאל חשין, שם, עמ' 837.
28. בג"צ 507/81 ח"כ אהרון אבו-חצירה ואח' נ' היתוף המשפטי לממשלה, פ"ד לה(4), עמ' 561.
29. פ' להב "ישראל במשפט - שמעון אגרנט והמאה הציונית" (מהדורה עברית, 1999), עמ' 173-179.
30. שם, עמ' 179.
31. שם, עמ' 199.
32. י' פלגי "רוח גדולה באה" (מהדורה ראשונה, הדפסה באנגלית בקיבוץ הנמאוח, 1946).
33. בג"צ 6126/94 גיורא סנש ואח' נ' רשות השידור, פ"ד נג(3), 817.
34. שם, עמ' 837, מול האות ה'.
35. ע"פ 232/55 היתוף ש"נ' מלכאל גרוסלד, פ"ד יב(4), 2017, בעמ' 2181 מול האות ד', בעמ' 2191 מול האות ד', וביקור ראו בעמ' 2193-2196.
36. שם, עמ' 2193-2194.
37. שם, עמ' 2195, מול האות א'.
38. שם, עמ' 2195, מול האות א'.
39. שם, עמ' 2194-2196. ראו גם ציטוטים מעדותו של פלגי עצמו: "...הספר משקף בנקודה זו בכונה תחילה, כתבתי רומן ולא כתבתי היסטוריה...בנקודה האת אין כל פשרה בין האמת ובין מה שכתבת" ו"כיוצ"ב, המובאים בדברי כב' הנשיא אגרנט שם, עמ' 2194.
40. שם, עמ' 2195 מול האותיות א-ג.
41. שם, עמ' 2196, מול האות ב'.